

- HADROVICS LÁSZLÓ 1992. = *Magyar történeti jelentéstan*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- KiskSz. = MARKÓ IMRE LEHEL, *Kiskanizsai szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.
- KmTsz. = SZABÓ JÓZSEF [– SZ. BOZÓKI MARGIT], *Koppány menti tájszótár*. Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd, 2000.
- MihTsz. = KISS JENŐ, *Mihályi tájszótár (Rábaköz)*. Nyelvtudományi Értekezések 103. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.
- MNyA. = *A magyar nyelvjárások atlasza* 1–6. Szerk. DEME LÁSZLÓ – IMRE SAMU. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968–1977.
- O. NAGY GÁBOR 1966. *Magyar szólások és közmondások*. Budapest, 1966.
- OrmSz. = *Ormánysági szótár*. KISS GÉZA szótári hagyatékából szerk. KERESZTES KÁLMÁN. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952.
- PESTI JÁNOS 2012. Poliszémia az állathangutánzó szavainkban. *Magyar Nyelvjárások* 50: 121–171.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.

PESTI JÁNOS

Pancser

A *pancser* 1. ’ügyetlen, balkezes ember; ungeschickter, linkischer Mensch | hozzá nem értő ember, kontár; Pfuscher, Stümper’; 2. ’papas, pacák; Kerl, Patron’ etimológiai szótáraink szerint csak 1930 óta adatolható (TESz 3: 81; EWUng. 2: 1107). Nemrégiben a *pancser* legkorábbi írásos dokumentálását NÉMETH LUCA ANNA (2012: 59) egy évvel korábbra, 1929-re javította.

A magyar szóval talán azonos német forrásból eredő orosz *пачкун* ’kontár’ etimológiájával kapcsolatban azonban kiderült (ZOLTÁN 2016), hogy a *pancser* datálását még ennél is mintegy fél évszázaddal korábbra tehetjük, mert – legalábbis a borászati szaknyelvben – ’borhamisító’ jelentésben már az 1880-as években megvolt, vö.: „Régen le-tüntek azon sötét idők, amidőn azon termelőt, ki borát a seprőről lefejtette, »pancser«-nek tartották” (Borászati Lapok 20 [1888]: 197); „minden hir, mely csak az intézmény ellenségei, a *borpancserek* által kolportáltak, merő hazugság” (uo. 24 [1892]: 301). „[holmi pécsi borhamisítók üzelmeiről:] majd a körmére koppintanánk mi a pécsi *pancsereknek*” (uo. 30 [1898]: 843); „[borszerű italok,] melyeket kellő kotyvasztással, keveréssel stb. ügyes ember mégis vegyvizsgálatot állóvá, »analizenfesztté« tehet, úgy, hogy az »igazi, tiszta bortól« még a tulajdon *pancser apja* sem különböztethetné meg” (uo. 38 [1906]: 291). Tréfásan egy patikust is nevezhettek *pancser*-nek: „Éljen, itt van a *pancser* is!» Ez a szomszéd város patikusa volt” (Vadász-Lap 1889. augusztus 25., 311). Egyéb termékek közül például az élesztőhamisítással kapcsolatban is felbukkan a szó: „Van olyan élesztő, mely mire a gyárból az u. n. *pancserkézen* a fogyasztóhoz jut, már tiszta szeszélesztőmentes keverék, mely csakis baktériumok termelésére alkalmas” (Pesti Hírlap 1910. augusztus 26., 14).

Hamarosan azonban olyan foglalkozású személy is lehet *pancser*, aki nem vizez vagy vegyít dolgokat, például egy fényképész: „Más fotográfus mind nyiszlett, keszlett, / Mellette *pancser* a hires Goszleth!” (Színházi Élet 1918/29: 39); vagy – irodalmi névadás elemeként – egy vadász: „*Pancserovski*, ismert vadászati jogbérelő vendégül látja saját vadászte-

rületén meghitt barátját, *Fuserovics* urat” (Vadász-Lap 1912. október 25., 397; jellemző a névalkotás receptje: német tö + szláv képző = magyar gúnynév).

A magyar *pancser* esetében, úgy tűnik, ez az előző századfordulón – legalábbis a borászati szaknyelvben – még meglévő jelentés a két világháború közötti korra már elavult, de a szó megjelent a szlengben a ma is ismert ’ügyefogyott ember, kontár’ jelentésben,¹ amelyet a TESz (i. h.) első adatként ZOLNAY VILMOS és GEDÉNYI MIHÁLY 1930-as kéziratosa gyűjtéséből idéz.

Ezt az adatot néhány évtizeddel megelőzik a *pancser* előfordulásai a sakknyelvben is, mégpedig ’amatőr sakkozó, gyenge játékos’ jelentésben. Íme néhány 1929 előtti adat: „A szerencsétlen játékos felé özönével repülnek a megjegyzések: – Ilyen *pancser!* – Ha a bástyával lép, hát nyer! – Ezt egy kezdő sakkozónak is látni kellett volna!” (Pesti Hírlap 1908. március 15., 42). – „És milyen bájos a mattot bejelentő, de végrehajtani képtelen *pancser*, aki azután véletlenül ad mattot, de csak sakkot jelent be” (Pesti Hírlap 1910. szeptember 4., 10). – „[S[ötét]: (végre kifundál egy jó lépést): Hallja, én most olyan sakkot adok magának, hogy leesik a székről... Sakk! V[ilágos]: Hahaha... Nekem ad sakkot... Ha egy *pancser* sakkot lát, hát megadja...” (Tolnai Világlapja 1914. július 12., 50). – „A rossz sakkozót »*pancser*«-nek hívják. A sakkmesterekhez viszonyítva mindnyájan *pancserek* vagyunk. A *pancsert* az jellemzi, hogy minél tovább gondolkodik, annál rosszabbat lép” (Pesti Hírlap 1926. július 6., 12). – „Megkezdődik a mérkőzés! A sakkozó gép ellen játszó tábornok, aki a cári udvar legjobb játékosa, hosszas gondolkodás után a bástya előtt lévő gyaloggal kettőt lép. A közönség talán észre sem vette ezt, ám a sakkmester feledve mozit, közönséget, csupán a sakkra gondolva önkénytelenül harsányan felkiáltott: – *Pancser!* A szélső gyaloggal való nyitás ugyanis csak *pancserjátékosoknál* történhetik meg, akiknek az eddig ismert és elfogadott játékezdési teóriákról fogalmuk sincs” (Budapesti Hírlap 1927. november 27., 20). – „Aljechin ezen a versenyen sem indul; világbajnoki trónusán ülve, olimpusi nyugalommal nézi és várja, hogy vajjon Capablanca, vagy ismét a kávéházi »*pancser*« kerül-e ki győztesen a küzdelemből” (Budapesti Hírlap 1928. október 7., 12). – „Tartakowertől még sohasem hallottam, amikor az ellenfelei után kérdezősködtem, hogy az egy ilyen meg olyan *pancser*. Neki mindenki *ein sehr starker Spieler, ein erstklassiger Spieler, ein kolossaler, ein grandioser*, stb., így lesz ő még nagyobb, mert csak nagyokat, óriásokat győz le” (Népszava 1928. szeptember 16., 21). – „Valóban, $\frac{3}{4}$ 10 órára már megjelenik a két legnagyobb *pancser*, akik minden mérkőzést megnyernek... elméletileg. Sajnos, gyakorlatilag a játszmáikat rendszeren elvesztik” (Népszava 1928. december 30., 22).

Lehetséges, hogy a magyar szlengbe a *pancser* a sakknyelvből, pontosabban a kávéházi sakkozók nyelvéből került, akiket Karinthy Frigyes így jellemezett: „– Á, nem szeretem a kávéházi sakkozókat. *Pancser* társaság. Ismerem ezt a fajtát. Harminc éve látom egyik-másikat az ablak mellett, szüntelen munkában. Egyre rosszabbul játszanak. Róluk csináltam világhírű sakkaforizmammat, mely így hangzik: »Gyakorlat teszi a *pancsert*«” (Szinházi Élet 1936/38: 6).

¹ A mai szlengben a szónak további jelentései is vannak: ’tudatlan, tájékozatlan (ember)’ (FAZEKAS 1991: 114), speciálisan a börtönszlengben a *pancser* lehet még továbbá: 1. ’sikertelen bűncselekményt végrehajtó bűnöző’, 2. ’durva vagy régi, elavult módszereket alkalmazó betörő’, 3. ’könnyen becsapható ember; palimadár’, 4. ’az élítéltek hierarchiájában a legalsó fokon lévő, zárkatársa(i) kiszolgálására kényszerített, megalázott személy; csicska’, 5. ’újonnan börtönbe kerülő személy; újonc’, 6. ’bűncselekmény sértettje, áldozat’ (SZABÓ 2008: 172).

Hivatkozott irodalom

- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–3. Hrsg. BENKŐ, LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1997.
- FAZAKAS ISTVÁN szerk., 1991. *Jasszok, zsarók, cafkavágók. Életképek a vagányvilágból, ó- és új argósztár.* Fekete Sas, Budapest.
- NÉMETH LUCA ANNA 2012. Zsidó figurák nevei a Borsszem Jankóban a 20. század első felében. *Névtani Értesítő* 34: 49–65.
- SZABÓ EDINA 2008. *A magyar börtönszleng szótára.* Szlengkutatás 5. Debrecen.
- TESZ. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* 1–4. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1984.
- ZOLTÁN ANDRÁS 2016. Orosz *пачкун*, magyar *pancser*. In: JANURIK SZABOLCS – PALÁGYI ANGELA – PÁLOSI ILDIKÓ szerk., *Omnis amor incipit ab aspectu. Köszöntő könyv Jászay László 65. születésnapjára.* Robinco, Budapest. 255–270.

ZOLTÁN ANDRÁS

Eötvös Loránd Tudományegyetem

SZEMLE

Péntek János, *Történesek a nyelvben a keleti végeken*

Szerk. BIRÓ ANNAMÁRIA. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2015.

I.: 404 lap, II.: 348 lap

1. Két bevezető kérdés merülhet föl az olvasóban: 1. Mennyiben megokolt korábban közzétett tanulmányok, írások újraközlése tanulmánygyűjtemény formájában? 2. Mi magyarázhatja, hogy ilyen tanulmánygyűjteményről figyelemfelhívó ismertetés jelenjen meg tudományos szakfolyóiratban?

Lássuk a tényeket! Nem mai keletű gyakorlat neves kutatók tanulmányainak javából gyűjteményes kiadványt készíteni, így irányítva rájuk a figyelmet, s így téve őket csokorban hozzáférhetővé az érdeklődők számára. Újabban pedig a tiszteletadás, a Festschrift egyik praktikus formájaként találkozhatunk válogatott tanulmányok gyűjteményes kiadásával. (Így készült Benkő Loránd 80. születésnapjára a három kötetes kiadvány: *Nyelv és tudomány, anyanyelv és nyelvtudomány. Válogatás Benkő Loránd tanulmányaiból.* Szerk. HAJDÚ MIHÁLY és KISS JENŐ. ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Dialektológiai, Szociolingvisztikai Tanszék, Bp., 2003.). Az ismertetendő kétkötetes kiadvány műfaját tekintve nem köszöntő könyv.

A tanulmányok rangját, így az irántuk való érdeklődést elsősorban a szerző tudományos munkássága, illetőleg szakmai-emberi elismertsége adja. PÉNTÉK JÁNOS a magyar, ezen belül a romániai magyar nyelvtudománynak emblematisz alakja. A tanulmány-válogatásba – biztos állítható – a Kárpát-medencei magyar kisebbség és nyelvi helyzete társadalmi-művelődési szempontú vizsgálata szempontjából általában is megkerülhetetlen fontosságú tanulmányok kerültek be (a publicisztikai jellegű írások száma jóval kevesebb).